

BOLETÍN DA REAL ACADEMIA GALEGA

Lorenzo Varela

NÚMERO 366

A CORUÑA

ANO 2005

IV

Vida oficial da RAG

A ACADEMIA NA ACTUALIDADE

CRÓNICA DA ACADEMIA

NECROLÓXICAS

MANUEL MARÍA FERNÁNDEZ TEIXEIRO

Darío Xohán Cabana Yanes

O día 6 de setembro do ano 2004 finou na Coruña, onde residía desde había varios anos, o poeta Manuel María, gloria das nosas letras e membro numerario da Real Academia Galega.

Manuel María Fernández Teixeiro nacera o 6 de outubro de 1929 na pequena vila labrega de Outeiro de Rei, nas beiras da Terra Chá, ó carón do Miño, no seo dunha familia de agricultores podentes, a casa de Hortas, con moitas e boas terras de cultivo directo e algunhas rendas. Seu pai, Antón Fernández Núñez, foi alcalde do concello, e súa nai, Pastora Teixeiro Casanova, procedía doutra gran casa labrega, o casal de Vilanova, nunha parroquia á outra banda de Lugo, hoxe denominada oficialmente San Mamede dos Anxos, pero ata hai pouco coñecida polo fermoso chamadoiro de San Mamede dos Cucos que xa ostentaba na Idade Media.

Foi Manuel María o máis vello de catro irmáns: viñeron despois Xosé María e Antón María, que lle sobreviven, e Xesús María, que morreu de accidente na adolescencia. Segundo a tradición familiar, el sería o chamado a continuar a labranza como vinculeiro, mentres seus irmáns se colocarían noutras profesións empresariais, eclesiásticas ou liberais; porén, as cousas sucederon ó revés, e Manuel María fixo o ingreso no bacharelato. Morto seu pai poucos días despois, foi vivir a Lugo con seu tío cura Xosé Fernández Núñez, párroco de San Froilán e fundador da igrexa da Milagrosa, doutor en Teoloxía e licenciado en Filosofía e Letras. Este home culto e de carácter severo marcou, con luces e sombras, a súa adolescencia e primeira xuventude.

Estudou Manuel primeiro nos Maristas, e no quinto curso pasou ó Instituto. Daquela coñeceu a Uxío Novoneyra, que foi un dos seus máis grandes amigos da mesma idade, e a Luís Pimentel, Ánxel Johán, Celestino Fernández de la Vega, Ramón Piñeiro, Ánxel Fole, Aquilino Iglesia Alvariño, Rof Codina, Carballo Calero... No ambiente de resurrección cultural que latexaba en Lugo naqueles tempos, o noso poeta creou canda outro amigo novo, Manuel Antonio Sopena, a revista poética *Xistral*, da que só saíron dous números en 1949, pero que se cita como un fito no rexurdimento literario galego na longa noite de pedra. No ano 2000, de acordo con Manuel María, o Concello de Lugo resucitou a revista que, con maior volume e periodicidade anual, alcanza agora o número 8.

No ano 1950 a benemérita colección Benito Soto publica o seu primeiro libro, *Muiñeiro de brétemas*: outro novo fito, este máis importante, pois era o primeiro libro en galego dun escritor xurdido despois da Guerra Civil. Desta maneira, Manuel María encabeza historicamente a que nós chamaremos Xeración dos Cincuenta, a Grande Xeración, a gloriosa constelación que puxo o seu xenio e a súa enerxía militante ó servizo da resurrección das letras galegas feridas de morte pola ditadura fascista, e que acabou de conformar a estrutura esencial do edificio da Literatura Galega moderna tal como hoxe a percibimos.

Seu tío cura pretendía facelo avogado, e negouse rotundamente a facilitarlle os estudos de Filosofía e Letras que el mesmo cursara e Manuel María desexaba. Irredutibles os dous, o Manuel intentou facer a súa carreira por libre; despois contaría, cun humor non exento de pesar, como fracasara no seu empeño: «Suspendín ata en Literatura!»

Entrado en quintas, Manuel coincidiu de novo no campamento de instrución de Parga co Novoneyra; pero cumpriu a maior parte do seu servizo militar en Compostela, tamén canda Novoneyra, con certa comodidade, pois foi encargado de impartir aulas ós seus compañeiros analfabetos. Alí tratou a Fermín Bouza-Brey, a Cabanillas, a Borobó, a Otero Pedrayo, a García-Sabell, a Ramón Piñeiro e a Carlos Maside, ós que sempre lembrou con grande afecto persoal. Quizabes a súa relación máis fonda fose con Otero, e sobre todo con Carlos Maside, de quen, segundo contaba, recibiu as primeiras ideas do marxismo que o pintor profesaba.

De novo en Lugo, para encarrear a parte material da súa vida e animado por Celso Emilio Ferreiro, Manuel María empezou a facer os estudos e as prácticas para procurador dos tribunais. En 1956 coñeceu a Saleta Goi García, nacida na Pastoriza, tres anos máis nova ca el, muller de gran beleza, intelixencia e carácter. En 1958 Manuel trasladouse a Monforte de Lemos, onde colaborou na emisora local, popularmente coñecida como Radio Aquilino, e deu clases nunha academia. En 1959 matriculouse como procurador e casou coa Saleta. En Monforte viviron os dous toda a súa vida laboral, ás veces non sen penurias económicas, sobre todo até 1970, ano en que abriron a librería *Xistral*, que atendeu principalmente Saleta, e que foi probablemente a mellor librería vilega que teña habido en Galiza.

Á altura de 1970, Manuel María estaba xa consagrado como unha das máis importantes figuras literarias de Galicia. A *Muiñeiro de brétemas* seguiron outros dous libros de poemas de carácter existencial.

tencionalista, encuadrables tamén na ben chamada Escola da Tebra: *Morrendo a cada intre* (1952) e *Advento* (1954). O terrible *Libro de pregos*, talvez o libro de poesía relixiosa máis estremecedor e angustioso da nosa Literatura, escribiuno en 1951, inducido pola morte trágica de seu irmán Xesús; mais non quixo que se editase ata 1962 por respecto a seu tío crego, que lle pediu que non o publicase en vida del.

Pero o pulo poético de Manuel María foi o máis multiforme das nosas letras, e desde moi axiña percorreu variadas vereas con radical autenticidade.

En 1954 publicou a primeira versión do *Terra Chá*, libro que se ten inserido con excesiva lixeireza –e con excesiva modestia polo seu autor– na escola de Noriega Varela e Crecente Vega, estimables poetas, ó noso parecer sobre todo o segundo, pero que non alcanzan a fonda visión humana da terra nativa deste noso que, con outra simplificación ben intencionada, ten sido e é chamado “o poeta da Terra Chá”. Libro paralelo a *Os eidos* de Novoneyra –precedentes os dous, polo menos en semente, da súa camaradaxe no campamento militar de Parga–, o esqueleto esencial do *Terra Chá*, aínda sendo distinto, é lexítimo irmán do que informa o poemario do courelao.

En 1958 apareceu *Documentos personaes*, breve libro de procurado prosaísmo que en boa parte anuncia o espírito de denuncia social do *Longa noite de pedra* de Celso Emilio, publicado catro anos despois e saudado polo Manuel con entusiasmo: “un libro excepcional”, titulaba a súa recensión. Un dos poemas dos *Documentos...*, o titulado *Gacetilla Literaria*, é un conciso e agora melancólico retrato da difícil empresa de restauración das letras galegas, no que entre outros son citados os seus compañeiros de xeración: Cuña Novás, Novoneyra, Luz Pozo, Xohana Torres, Mourullo, Ferrín, Franco Grande, Ramón Lorenzo... Nesta altura, Manuel María abandonara xa o bilingüismo inicial para practicar durante toda a súa vida unha rigorosa fidelidade á lingua patria.

Séxanos lícito lembrar aquí que a segunda edición de *Documentos personaes*, feita en 1970, leva un pequeno e inepto limiar de quen isto escribe...

En 1963 sae á luz *Mar maior*, libro de longa elaboración, moitos de cuxos poemas foran publicados xa en xornais e revistas. Trátase dun libro maior da nosa poesía, no que conflúen varios dos ríos líricos do Manuel María, e contén algúns dos seus máis fermosos poemas, entre eles a *Carta a Luís Pimentel*, suave e conmovida elexia candidata á eternidade.

Unha mestura de militancia cultural, de amor polos nenos que non tivo de seu e de xenio poético lanzal e cantareiro informan *Os soños na gaiola* (1968), que se mantén como unha xoia senlleira da poesía escrita para nenos, unha das máis fermosas –se non a máis– da lingua galega.

Proba documental (1968) continúa e afonda na liña de denuncia social iniciada en *Documentos personaes*; pero son outros dous libros, publicados os dous en 1969, e naturalmente por editoras de Buenos Aires e Montevideo, os que conteñen a máis radical poesía de denuncia que o noso poeta compuxo por aqueles anos. *Versos pra un país de minifundios*, prologado por Méndez Ferrín, é un libro doente en verso libre, escrito nun estilo profético que lembra Isaías, citado na carauta e tan lido e remoido polo Manuel ó longo de toda a súa vida. *Versos pra cantar en feiras e romaxes* é a outra cara do mesmo poeta nacional: a diatriba brutal, a desmitificación violenta, cun uso maxistral das posibilidades bufas da rima rara e do ripio macarrónico, compoñen unha imaxe cruel e estarrecente da Galiza esmagada e fea do franquismo. Na nosa opinión, a cáustica e apaixonada sátira deste libro xenial tan só se pode comparar nas nosas letras coa salvaxe beleza d’O divino sainete.

En 1970 saíron do prelo as *Canciós do lusco ó fusco*, que estilisticamente están na mesma liña que o libro anterior, aínda que entre elas se contan tamén algúns ásperos poemas de duro lirismo persoal, nos que coidamos percibir certos ecos de François Villon, un dos poetas máis amados polo Manuel María, que fixo unha tradución del ó galego para o seu uso persoal e mais o dalgúns amigos entre os cales tive-mos o gozo de contarnos.

Remol, publicado tamén no ano 70 en Buenos Aires, é un libro misceláneo do tipo de *Mar maior*, escrito entre 1963 e 1968, que participa da poesía íntima e da poesía civil; nel figuran poemas como o maravilloso *Ollos de nenos* ou o celeberrimo *Acuso á clase media*, un dos textos máis feroces, máis eficaces e máis invocados no combate antifranquista daqueles anos. Un dos nosos máis queridos tesouros é un exemplar dese libro cunha *Cantiga de amigo pró poeta D. X. C.* manuscrita polo Manuel na segunda folla a modo de dedicatoria, que nunca vimos impresa.

En 1969, a colección Adonais publicou en edición bilingüe unha *Antoloxía poética*. *Escolma poética* de Manuel María, preparada por Basilio Losada. Naquela altura, os seus poemas xa figuraban en diversas antoloxías, como as preparadas por Benito Varela Jácome, Francisco Fernández del Riego, Ramón González Alegre, Basilio Losada Castro, Xesús Alonso Montero... Algúns poemas de *Remol* foron editados, ditos pola voz do poeta, nun disco de Edigsa/Xistral en 1968, e o *Acuso á clase media* e outros textos de denuncia e combate eran escoitados con entusiasmo nos medios obreiros e estudantís antifranquistas. Que este disco pasase a censura foi un verdadeiro milagre, obra xenial de Manolo Conde Ramírez, o bo toledano galeguizado, que lle fixo crer a un censor particularmente imbécil que o nome “Manuel María” era... un pseudónimo de Afonso X o Sabio.

Tamén como narrador tiña percorrido Manuel María un bo treito de camiño en 1970. Xa en 1952, un ano despois de *A xente da Barreira* de Carballo Calero e un ano antes de *Á lus do candil* de Fole, publicara un libro de relatos, *Contos en cuarto crecente e outras prosas*, que comparte con *Muiñeiro de brétemas* condición auroral: é o primeiro libro de narrativa en galego publicado por un escritor xurdido despois da guerra. Algúns destes relatos publicáranse xa antes no terceiro caderno da Colección Grial. Bastante máis tarde xa, nos números 9 (1965) e 14 (1966) de *Grial* transformada en revista, saíran dúas nove-liñas curtas, *As augas van caudales* e *Os alugados*, ambas e dúas, e sobre todo a primeira, portadoras de dura denuncia social e política. Manuel María seguiu practicando a narrativa toda a súa vida, aínda que sempre nun segundo plano.

Se non nos trabucamos, tamén foi Manuel María, se non o primeiro, un dos primeiros autores novos en publicar unha obra teatral despois da guerra: o breve *Auto do mariñeiro*, de estirpe gilvicentina, saíu na revista *4 Ventos* de Braga en 1957, con separata, o mesmo ano que foi impresa a obra de maior empeño de Franco Grande *Vieiro choído*. Seguirían o *Auto do labrego* e o *Auto do mariñeiro* en 1961, e en 1968 unha peza máis longa, *Barriga verde*, destinada a unha gran fortuna. Se a narrativa foi sempre secundaria para o Manuel, o teatro seguiu estando sempre no centro do seu interese, tanto o escrito intencionalmente para nenos como as farsas longas e as obras de carácter épico con que contribuíu, dun xeito talvez aínda mal recoñecido, ó corpus do teatro nacional. Como tradutor, cumpriu tamén coa tarefa de espallar o teatro galego fóra das nosas fronteiras facendo a versión castelá *d'Os vellos non deben de namorarse* que publicou a prestixiosa revista *Primer Acto* en 1970, nun número especial.

Deixando á parte o seu intenso labor xornalístico, Manuel María publicou desde cedo importantes estudos críticos e literarios, como as *Notas encol da poesía de Fermín Bouza-Brei*, en 1958, neste mesmo *Boletín* que agora tingué de loito o seu nome; *A poesía galega de Celso Emilio Ferreiro*, no núm. 6 de *Grial* (1967); *Raimon, poeta do noso tempo*, en *Grial*, núm. 18; ou a extensa e fundamental *Noticia da vida e poesía de Xosé Crecente Vega*, publicada pola Facultade de Letras da Universidade de Coimbra en 1968.

Se insistimos tanto no 1970 como data é porque á altura dos seus corenta anos, e despois de vinte de traballo literario, Manuel María xa tiña unha obra ampla e variadísima que o consagraba como un grande escritor e como un auténtico poeta nacional, e tamén porque a inmensa actividade que desenvolveu, mesmo con máis intensidade aínda, nos trinta e cinco anos que lle quedaban de vida fai imposible para nós calquera resumo. Unha simple enumeración da súa obra excedería os límites naturais destas páxinas, e impediríanos falar, sequera moi brevemente, doutros aspectos da súa entrega á causa nacional de Galiza.

É natural que nos anos negros da Ditadura a actividade literaria na lingua odiada polo fascismo español se confundise coa actividade política antifranquista; é natural que as dúas se confundisen, ou se fundisen, porque ser eran en gran parte a mesma cousa. Manuel María vencellouse desde a primeira mocidade con importantes persoas republicanas e galeguistas que mantiñan aceso o lume sagrado e o transmitían, cada cal á súa maneira, á mocidade: Anxel Johán, Luís Pimentel, Anxel Fole, Carballo Calero, Celestino Fernández de la Vega en Lugo; García-Sabell, Bouza-Brey, Borobó, Piñeiro, Maside, o mestre patriarcal Otero en Santiago. Non obstante, unha vez cumprida a súa primeira formación, os novos voan xa pola súa conta: son o Antón Moreda, o Ferrín, o Reimundo Patiño, a Queizán, o Bautista Álvarez, o Bodaño, o Fontenla, o Franco Grande, o Cribeiro, o Arxona... Pero o Consello da Mocidade rachou dolorosamente, e Manuel María, como é ben sabido, acabou rompendo radicalmente con Piñeiro e o piñeirismo, e ó fundarse a UPG ingresou nela. A súa actividade política, desenvolvida fundamentalmente no eido cultural, produciuse dentro da órbita deste partido, non só ata 1985, ano en que se deu de baixa formalmente, senón tamén despois até a súa morte.

Manuel María foi primeiro unha das principais referencias culturais da UPG, e a partir das dolorosas escisións e purgas que culminaron en 1977, a referencia principal sen máis do que seguiu chamándose UPG e AN-PG, do BN-PG e do novo BNG. O seu activismo cultural foi enorme desde os anos 60, participando en centos de xuntanzas, clandestinas ou non, pronunciando conferencias e dando recitais, dentro do vasto sistema de axitación, propaganda e captación política a través das inquedañas culturais que se denominou Frente Cultural Galego, composto por unha constelación de asociacións e grupos informais espallados por toda Galiza e polos centros máis importantes da emigración.

Así, no franquismo e no postfranquismo, Manuel María foi unha das máis brillantes e sedutoras bandeiras de enganche do nacionalismo. Viaxeiro incansable, a bandeira ondeou por todas as cidades e vilas e por centos de aldeas do país que percorría e esculcaba con amor inmenso, e tamén polas terras de América e de Europa onde a nosa xente se espallaba. Centos de homes e mulleres, de mozas e de mozos, escoitábanlle ó Manuel falar de Galiza, do seu pobo e da súa lingua, da súa historia e da súa cultura, dos seus problemas e das súas aspiracións, e sentían dentro de si medrar e levedar o amor patrio que os levaría á militancia, partidaria ou non partidaria, polas cousas de nós. O seu maxisterio, por outra banda, non só se producía na tribuna formal, senón tamén, e moi principalmente, na conversación persoal. Centos ou milleiros de persoas temos acudido a Manuel María como a un mestre bo e paciente que cunha prodigalidade increíble nos facía o agasallo do seu tempo para ilustrarnos, para guiar-

nos, ou simplemente para confortarnos. Isto facíao, como ben saben os que o coñeceron, dunha maneira natural e irremediabilmente xenerosa, e con calquera que se achegase a el, pois o Manuel era constitucionalmente incapaz de facer aquilo que na Epístola de Santiago se chama *personarum acceptio*, ou distinción entre as persoas pola súa importancia aparente: unha das máis fermosas entre as súas innumerables virtudes era a de ter a igualdade non só como unha crenza senón como unha actitude íntima inconsciente.

Outra das actividades patrióticas máis importantes de Manuel María foi o seu labor como editor heroico. Xa mencionamos a revista *Xistral* que fundou en 1949, e que lle custou unha grave creba económica. Pouco despois, ás escondidas do severo tío cura que pagara a débeda, emprendeu con Ánxel Johán a colección de poesía do mesmo nome, que entre 1952 e 1955 publicaría seis pequenos volumes en tiradas minúsculas, pero importantes coma estrelas na negrura da época. Ningún foi da súa autoría: eran de Carballo Calero, de Ramón Cabanillas, de Casado Nieto, e os primeiros libros en galego de Luz Pozo Garza e de Pura Vázquez...

Xa independizado e en Monforte, e tamén baixo o nome amado de Edicións Xistral, que inventara Pimentel, creou a Colección Val de Lemos, inaugurada en 1968 cun libro de versos de Lois Diéguez. No panorama editorial daqueles anos, non que Galaxia tiña as súas opcións e Castrelos e as Edicións do Castro non publicaban poesía nova, Val de Lemos encargouse dalgúns libros que doutro xeito terían difícil edición. A colección chegaría ó número 12, e publicaría títulos do propio Manuel María, de Celso Emilio Ferreiro, de Neira Vilas e de Bernardino Graña, e os primeiros poemarios de Margarita Ledo Andión, de Fiz Vergara Vilarinho ou de quen isto lembra con saudade. Baixo o selo Edigsa-Xistral saíron ademais a maior parte dos discos da Nova Canción Galega.

A disciplinada militancia partidaria tivo para Manuel María consecuencias graves; mais non nos referiremos á represión, nin ás desastrosas influencias das loitas internas do nacionalismo nalgúns relacións persoais moi fondas, nin ós sucesos que en certas épocas lle fixeron difícil a vida laboral e social en Monforte, senón ás consecuencias para a imaxe pública do escritor. Durante bastantes anos, a súa condición case que de “poeta oficial” da UPG, e das organizacións políticas, culturais ou sociais que a UPG inspiraba, fixo que moitos escritores e críticos menosprezaran a súa obra, que probablemente non se molestaran, polo menos nalgúns casos, en ler a fondo e sen prexuízos.

Creemos que nunha obra tan extensa ten que haber, case por forza, momentos pouco felices: é o que tamén sucede en Cabanillas, ou, por irmos máis lonxe, en Pablo Neruda. Pero a lectura do conxunto da poesía do Manuel deixa, por riba de caídas ou imperfeccións puntuais, a sensación do xenio torrencial e multiforme que se substancia nun corpus esencial moi amplo destinado a permanecer como un dos cumes da nosa literatura nacional. Nos últimos anos da súa vida, felizmente para os seus amigos, as críticas acerbas ou negacións sectarias deixaron paso a esta verdade, que se foi impoñendo case universalmente. A edición da súa poesía completa en dous grosos volumes impresos no 2001 confirmou visiblemente o Manuel como un dos grandes poetas galegos de todos os tempos. A súa narrativa, aínda sendo menor, non carece de interese, e na súa obra dramática hai moitas pezas de extraordinaria beleza. De por parte, a súa extensísima obra xornalística merecería a fortuna editorial póstuma que tivo a de Otero Pedrayo ou a de Cunqueiro: variada e amena, intelixente e cordial, constitúe unha crónica preciosa da cultura galega, no sentido máis amplo, durante medio século, e especialmente nos tres últimos decenios.

O recoñecemento xeral, as homenaxes máis calorosas, chegaronlle ó final do seu camiño, na Terra Chá, onde a súa figura é case mítica, e en toda Galiza. Despois dunha longa relación de amor e desamores puntuais coa Real Academia Galega, foi elixido membro numerario, e ingresou nela en xunta extraordinaria pública e solemne celebrada en Vilalba o 15 de febreiro do ano 2003, cunha asistencia multitudinaria. Contestoulle en nome da Academia o seu vello amigo e camarada Xosé Luís Méndez Ferrín, curando así definitivamente outras feridas que as terribles asperezas do combate político tiñan aberto noutro tempo.

Manuel María foi un home dunha gran bondade, que certamente non excluía estoupidos de cólera, case queremos dicir de ira sagrada, cando vía agredidas as súas máis firmes conviccións. Esta bondade derivaba dun amor irremediable polas persoas, un amor nada abstracto que o empurraba cara á comprensión afectuosa, cara á compaixón, cara á tenrura e a suavidade. Nas moitísimas horas e días que tiveimos a felicidade de compartir con el, ficamos especialmente marabillados por dúas das máis atractivas particularidades do seu carácter: unha curiosidade cordial e agarimosa pola vida de todas as persoas que coñecía, e unha capacidade case milagrosa de conversar e facerse querer polos que el chamaba “toliños”, os diminuídos psíquicos que adoraban aquel señor tan intelixente que os trataba de igual a igual, e non por deliberación, senón dun xeito que lle era natural e espontáneo. A primeira destas virtudes fala ben da bondade que dixemos; a segunda parécenos que é propia xa desa nobreza radical e indefinible que ás veces se chama santidad.

Escribimos estas liñas interrompendo a escritura do discurso co que nos dispoñemos a tomar posesión da cadeira que Manuel María deixou vacante na Academia, para a cal as señoras e señores académicos seus colegas tiveron a grande e delicada xenerosidade de elixir este seu discípulo, outorgándonos

así a honra máis dolorosa e alta que podíamos recibir. Hai poucos días fixo un ano que o Manuel nos deixou; el foi gran parte da luz que alumina a nosa vida. O outono vai chegando tamén para nós, e o corazón échese de melancolía, e dunha inmensa gratitude.